

Luottamus yhteiskunnallisissa ja pedagogisissa suhteissa

Saarinen, Risto

Oppi luottamuksesta.

Helsinki: Gaudeamus 2017

Talvikki Ahonen

Helsingin yliopiston ekumeniikan professori Risto Saarinen käsittelee uusimmassa teoksessaan Oppi luottamuksesta luottamusta yhteisöllisen elämän ja suhteissa ilmenevänä perusehtona. Kirja on itsenäinen jatko-osa vuonna 2015 ilmestyneelle teokselle Oppi rakkaudesta, joka osittain sivuaa samoja temaattisia kokonaisuuksia. Suppeasti ilmaistuna luottamuksen voi määrittellä myönteisenä oletuksena toisten ihmisten ja instituutioiden toiminnasta. Saarinen ei kuitenkaan rajoita käsitteen tarkastelua tähän määrittelyyn vaan jatkaa, että luottamus tarkoittaa myös toimijoiden kykyä empatiaan ja avoimuuteen. Luottamuksen käsite tulee lähelle myös sosiaalipedagogista peruskäsitteistöä, vaikka Saarinen ei suoraan luottamuksen pedagogisia elementtejä käsittelekään. Kirjan epilogi toisaalta yllättävästikin laajentaa luottamus-keskustelun valistuksen ja sivistyksen teemoihin.

Kirjan nimessä oleva ”oppi” luottamuksesta viittaa juuri asian käsitteelliseen ja teoreettiseen tarkasteluun. Saarinen kuvaa luottamuksen käsitteen juurtuvan tieteellisellä kentällä etenkin filosofiaan ja psykologiaan mutta toteaa myös, että käsite toimii erityisellä tavallaan esimerkiksi talous- tai hallintotieteissä. Luottamuksen käsite ei siis ole palautettavissa muutamien perustieteiden tarjoamiin määrittelyihin. Teoreettisen tarkastelun tueksi Saarinen lisää yhteiskuntatieteellisiä empiirisiä tuloksia luot-

tamuksesta, jotka avaavatkin aihepiiriä konkreettisemmin. Toisaalta se, miten luottamusta ylipäättään voidaan tutkia tai miten se on operationaalisoitavissa, riippuu luonnollisesti siitä käsitteenmäärittelystä, jolle tutkimus pohjautuu.

Saarinen kuvaa tapaansa kirjoittaa ”filosofia elämäntapana” -tyyliksi, johon kuuluvat tarinat ja omakohtaisuus. Tämä tyyllinen valinta lisää kokonaisuuden luettavuutta. Kirjan kunkin luvun alussa on lyhyt luvun teemaan johdatteleva tarina. Tarinat yhdessä muodostavat pienen novellin, joka problematisoi kirjan teemaa. Hienovaraista kritiikkiä rivien välissä saa viimeaikainen tiedepolitiikka. Kerronta on esseemäistä, analyttistä ja akateemista. Tämä tekee tekstistä jäsenneltä ja loogista, toisaalta taas tekstin teoreettisuus saattaa vieraannuttaa ei-akateemista lukijaa. Kirja on kuitenkin selvästi laajalle yleisölle suunnattu, ja teoksen rakenne sallii myös hyppimisen lukujen välillä ja kevyemmän lukutavan. Ensimmäisissä luvuissa Saarinen käsittelee yksilön luottamusta itseensä (itseluottamusta) ja luottamusta toiseen. Tämän jälkeen tarkastelun kohteeksi tulee luottamus yhteisöissä, rakenteissa ja suhteissa ei-elollisiin asioihin. Viimeisissä luvuissa Saarinen tarkastelee luottamuksen erityismuotoja: uskonnollista uskoa, uskollisuutta sekä myötätuntoa.

Luottamusta toiseen Saarinen käsittelee ennen muuta subjektiivisena kokemuksena, jolloin sen objektiivinen mittaaminen on mahdotonta. Luottamus toiseen on tavallaan itseluottamuksen ja yksilön omien rajallisuuksien lisäosa: luottamalla muihin voimme laajentaa henkilökohtaisia toimintamahdollisuuksiamme toisten ihmisten kyvyillä ja taidoilla. Näin ollen ihmisen rajallisuus ja myös tarvitsevuus tuottavat luottamuksen tarpeen. Luottamusta yhteisöissä Saarinen tarkastelee aluksi perinteisen sosiologisesti vertaillen pieniä perinteisiä yhteisöjä ja modernia yhteiskuntaa. Pienten yhteisöjen toiminnan käsitetään usein rakentuvan keskinäiselle luottamukselle, ja modernia yhteiskuntaa kenties pidetään kasvottomana yhteisönä, jossa yksilöiden luottamus on ikään kuin ulkoistettu rakenteille. Saarinen huomauttaa, että tämänkaltainen dikotominen kah-tiajako on kuitenkin pieniyhteisöjä romantisoiva ja epärehellinen. Yhtäältä myös perinteisissä yhteisöissä tapahtuu luottamuksen väärinkäytöksiä, ja toisaalta myös moderni yhteiskunta tosiasiallisesti nojaa suurelta osin yksilöiden luottamukseen. Luvun alaluissa Saarinen tarkastelee muun muassa poliittista luottamusta ja yhteiskuntasopimusta.

Yhteiskunnallisen luottamuksen käsittely jää kenties osittain ilmaan, sillä se ei teoreettisesti juurru lähikäsitteisiin. Nähdäkseni etenkin vallan

ja hallinnan käsitteet olisivat keskeisiä yhteiskunnallisen luottamuksen jäsentäjiä. Samoin termi olisi vaivattomasti kytkettävissä muihin eri aloilla pinnalla oleviin lähikäsitteisiin, kuten resilienssiin. Resilienssistä käytetään myös käsitettä muutosjoustavuus, ja sillä viitataan kykyyn toimia ja toipua vaikeista tilanteista. Osittain resilienssissä on kyse myös itseluottamuksesta ja luottamuksesta tulevaisuuteen, positiivisesta odotuksesta. Toisaalta luottamuksen eksaktin määrittelyn mahdottomuus tuottaa juuri tämän tilanteen, jossa mahdollisten lähikäsitteiden suo on loputon.

Luottamuksen ja uskonnollisen uskon välistä suhdetta käsittelevä luku on ennen muuta kiinnostava aatehistoriallinen katsaus. Käsitellyssä näkökulma muodostuu etenkin kristinuskon ja luterilaisuuden kautta. Saarinen toteaa, että Uudessa testamentissa usko tarkoittaa useimpien tutkijoiden mukaan nimenomaan luottamusta. Uskonnollisuuden tarkastelu nimenomaan henkilökohtaisena tai yhteisön kollektiivisena kokemuksena huolenpidosta tai turvautumisen mahdollisuudesta olisikin ehkä mielekkäämpää kuin tietoteoreettiseen tarkastelutapaan viittaava sana ”uskonto”. Hyppäys luottamuksen muista konteksteista yhden uskontokunnan sisäiseen oppijärjestelmään on melkoinen mutta kuvaa jälleen luottamuksen käsitteen monitahoisuutta. Uskollisuutta Saarinen käsittelee mittavasti ranskalaisfilosofi Alain Badioun ajattelun kautta. Uskollisuuden alateemoina hän käsittelee uskollisuutta itselle, joka rinnastuu myös totuudellisuuden käsitteeseen, sekä uskollisuutta parisuhteessa. Teoksen viimeiset luvut abstrahoivat luottamuksen käsittelyn myötätunnon, haavoittuvuuden ja itsenäisyyden teemoihin. Kaiken kaikkiaan teoksen neljä viimeistä lukua ammentavat alkupuolen lukuihin verrattuna huomattavasti enemmän kristillisestä ajatteluperinteestä, mikä mahdollisesti etäännyttää osaa lukijoista.

Luottamus on keskeinen nimittäjä myös pedagogisessa suhteessa, ja teos luokin näköaloja luottamuksen tarkasteluun myös tässä kontekstissa. Kasvattajan luottamuksenarvoisuus ja mahdollisuus sen koettelemiseen luovat kasvulle otollisen maaperän. Kasvatettavan toimintaa puolestaan ei voida välttämättä vaatia alusta alkaen luottamusta lunastavaksi. Kasvattajan ja kasvatettavan välinen ero kenties kiteytyy nimenomaan luottamuksen tarkastelussa. Kyse ei ole vertaissuhteesta, vaan suhteen dynamiikkaan kuuluu vallankäyttöä, tiedostettiinpa sitä tai ei. Luottamus kasvattajaan saa kasvatettavassa aikaan haavoittuvuutta, ja luottamuksenarvoisuus on eettisesti perustellun kasvatustyön perusta. Luottamus voi olla yksi pedagogisen prosessin hedelmä siinä missä sen perustakin.

Myös yhteiskunnallisia suhteita voi tarkastella pedagogisina suhteina, joiden yksi elementti luottamus on. Kirja tuo vahvasti esille luottamuksen kahdensuuntaisuuden: yksilölle on tärkeää paitsi voida luottaa toisiin ja yhteisöihinsä myös kokemus luottamuksen arvoiseksi tulemisesta. Vies-tivätkö yhteiskunnalliset instituutiot kansalaisille tällaisesta kahdensuun-taisesta luottamuksesta? Minkälaisena hahmona yhteiskunta näkee esi-merkiksi työttömän työnhakijan, jolle se tarjoaa mahdollisuutta ”työko-keiluihin”? Herättääkö työttömien sanktioiminen ja valvonta kokemusta luotetuksi tulemisesta, kasvattavatko ne työttömän ammatillista itseluot-tamusta?

Luottamuksen peruselementti on se, että se syntyy ja aktualisoituu suh-teessa: suhteessa itseen, toisiin, yhteisöihin tai instituutioihin. Buberilai-sittain tarkastellen luottamuksen rakentuminen ei kuitenkaan edellytä minä–sinä-suhdetta, vaan kyse voi olla myös minä–se-suhteesta. Esimer-kiksi pankin asuntolainaa hakevaa asiakastaan kohtaan osoittama luotta-mus tai epäluottamus ei ilmennä näiden kahden välistä minä–sinä-suh-detta, vaan kyseisessä suhteessa luottamus syntyy ainoastaan pankin teke-mästä arviosta asiakkaan takaisinmaksukyvyystä. Esimerkki ilmentää jäl-leen luottamuksen monitahoisuutta. Luottamuksen merkitystä ja sisältöä talouden ja markkinoiden piirissä Saarinen tarkasteleekin erikseen tar-kemmin yhdessä kirjan luvuista.

Teoksessa luottamusta tarkastellaan myös yhtenä pääoman lajina. Pää-oman olemukseen kuuluu taipumus kasaantua ja vetää puoleensa toisia pääoman lajeja, jolloin myös luottamuksen voidaan ajatella kerryttävän muuta hyvää. Luottamusvajetta kansalaista kohtaan voi siis tulkita väljäs-ti myös yhtenä köyhyyden muotona. Pedagogisesti älykkäästi toimiva yh-teiskunta pyrki katkaisemaan epäluottamuksen kehiä, joihin osa ihmi-sistä suistuu tai suistetaan. Kahdensuuntaisen luottamuksen avaimia ovat arvostetuksi tulemisen kokemukset, osallisuus ja mahdollisuus toimia yh-teisön hyväksi.

Saarisen tausta ekumeniikan professorina tulee esille muun muassa uskonnollisten yhteisöjen sosiaalipsykologisen dynamiikan analyyseis-sä, kenties myös joissakin tarkastelukulmissa ja sovelletuissa käsitteissä. Kiinnostavaa Saarisen taustan huomioiden olisi ollut myös luottamuk-sen tarkastelu kirkko- ja uskontokuntien välisissä suhteissa. Ekumenian liittäminen kirjan rajauksen sisälle olisi toisaalta luultavasti vaikeuttanut teeman popularisointia. Kuitenkin yhtenäiskulttuurin murtuessa ja myös suomalaisen uskonnollisen kentän muuttuessa monimuotoisemmaksi

luottamus etenkin uskontokuntien kesken sekä niiden ja valtion välillä voisi olla mielekästä. Kuinka etabloituneet uskontokunnat voisivat avustaa esimerkiksi maahanmuuttajien uusia uskonnollisia yhteisöjä ja pyrkiä tukemaan niiden luottamusta yhteiskunnallisiin toimijoihin? Mikä merkitys luottamuksella on kirkkokuntien välisissä suhteissa ja kuinka luottamusta kasvatetaan?

Kaiken kaikkiaan Saarisen teos tarjoaa kiinnostavan, helppolukuisen ja teoreettisesti kattavan pohjan luottamuksen tarkastelulle monissa eri konteksteissa. Käsitteen tulkinta ja soveltaminen myös sosiaalipedagogisissa kehyksissä olisi hedelmällistä. Minkälainen elementti tai väline luottamus oikeastaan on esimerkiksi kansalais- tai yhteisökasvatuksessa? Onko luottamus aidon kohtaamisen ehdoton edellytys? Mikä on luottamuksen merkitys pedagogisessa suhteessa? Oppi luottamuksesta luo mielekkään teoreettisen ja käsitteanalyttisen perustan myös näille kysymyksille.

